

גם כי תרבו תפילה אינני שומע

לשינוי אורחות פנייתנו לעזרת שמיים

הרב יובל שרלו, ראש ישיבת אורות שאול

פתיחה

בין האתגרים הגדולים ביותר המקיפים אותנו בעקבות המלחמה - מצויה התנועה שבין טלטלה עזה, ושינוי בעקבות המאורעות, ובין נאמנות והמשכיות של יסודות האמת שאנו נטועים בהם. מחד גיסא, התחושה הרוחנית היא שלא ייתכן שמה שאירע לא יחולל בנו תמורה, ושאנו נצא אחרי המלחמה כפי שהיינו לפנייה. תסכול גדול מתחולל כאשר אנו חוזים בכך שהמאורעות מוכיחים כמעט לכל אחד כי מה שהוא חשב קודם לכן - נכון, וכי למעשה הם מאמתים את צדקת דרכו לאורך המסלול כולו. אין אנו רשאים להתעלם מאירועים בסדר גודל כזה, ולהסכים בהסכמה פנימית שלא יטביעו את חותמם בנו, ואטימות כלפיהם נראית כטעות גדולה וכמעשה לא מוסרי. על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בקהל המאמינים, הרואה במה שהתחולל את מעשה ה', ומתוך זאת גם מאמין שיש בה קריאה א-לוהית להתעוררות ולשינוי, על אף הקושי לפענח את דבר ה'.

מאיך גיסא, אמונות היסוד שלנו, ותפישות העולם - נובעות מאמת שאנו דבקים בה, ושיסודותיה הועמקו לאורך שנים רבות של עבודה רוחנית. הן אמורות לעמוד גם מול הסער הגדול הזה. על כן, זוהי דווקא עדות מרשימה לכך שידינו היו אמונה, ושאנו ממשיכים בדרך בה הלכנו. אין אנו גלגל קוצים הנע אנה ואנה במשב רוחות הסער, גם אם מדובר ברוח שאינה מצויה - כי אם כעץ שתול על פלגי מים, ששורשיו נעוצים עמוק במסורת הדורות וביסודות האמונה. אין בכוח המאורעות השונים לעקור את התפיסות היונקות ממעיין הדורות.

הסיפור על יקים איש צרורות מעיד על עמדה רוחנית עמוקה שאינה מתכופפת בפני

המציאות (בראשית רבה פרשה סה, פיסקה כב):

יקים איש צרורות היה בן אחותו של ר' יוסי בן יעזר איש צרידה, והוה רכיב סוסיה. אזל קמי שריתא אזל למצטלבה. אמר ליה: חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך! אמר ליה: אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו! אמר לו: ועשה אדם רצונו יותר ממך?! אמר לו: ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו.

[תרגום חופשי: יקום איש צרורות היה בן אחותו של התנא יוסי בן יעזר. באחד הפעמים שיקום רכב בשבת על הסוס, הזדמן שהוליכו לפניו קורת עץ לתלות את דודו התנא יוסי בן יעזר, אשר נתפס על ידי המלכות ב"עוון" לימוד תורה. אמר יקום איש צרורות לרבי יוסי דודו: ראה את הסוס שהרכיבני עליו אדוני, וראה את ה"סוס" שהרכיבך אדונך עליו! אמר לו רבי יוסי: אם למכעיסיו כך - קל וחומר לעושי רצונו! אמר יקום לרבי יוסי: וכי יש אדם שעשה את רצונו יותר ממך?! ענה לו רבי יוסי: אם לעושי רצונו כך - קל וחומר למכעיסיו שיקבלו יסורים יותר מאלו!].

המציאות לא ערערה במאומה את עולמו של רבי יוסי. העובדות שהציב בפניו יקום איש צרורות היו חסרות משמעות. להפך, הן אפילו חיזקו את תפישותיו, על אף העובדה שהוא היה בדרכו לעמוד הצליבה, ויקום "רכב על הסוס" - הוא סרב להסיק מדבריו של יקום איש צרורות שטעות בידו. אמונתו העמוקה בתורת הגמול הא-לוהית הייתה כה עזה, שמשפל המציאות האישית הוא ראה את מצבו כטוב בהרבה מזה הצפוי ל"עוברי רצונו".

מה אנו אמורים ללמוד מרבי יוסי, ומהי המשמעות של הליכה בדרכיו? כיצד מתיישבים הדברים עם הביקורת המתמדת על קשיות עורף, ועל "וְלֹא הִבְטַחְתָּם אֶל עֵשֶׂה וְיִצְרָה מִרְחוֹק לֹא רָאִיתָם" (ישעיהו כב, יא), לאמור: החובה לפתוח את העיניים ולבחון מחדש את הדברים לאור העשייה והיצירה האחרת המתרחשת בעולם?

כשמדובר בגדולי התנאים הקדושים - התשובה לכאורה ברורה הרבה יותר. ולא זו בלבד, אלא שההבחנה בין האור - של נאמנות לברית ה', ובין החושך - של רכיבת סוס בשבת - ברורה הרבה יותר. אך כאשר מדובר בעולם הקטן שבו אנו חיים - הדברים מסובכים הרבה יותר.

נראה שיש מרכיבים נוספים רבים שצריך לשקול בדילמה שבין שינוי ותמורה ובין

נאמנות ועקשות, ויש לעשות "אוקימתות" מסוימות, ולנסח מעין מפתח רוחני - מתי נכון לעמוד כצור איתן ולא להניח למציאות להשפיע על עמדות היסוד, ומתי אנו נקראים להקשיב לדבר ה' שבתוכה ולשנות את דרכנו. אלא שהמפתח לאוקימתות אלה אינו ברור כל צרכו, וכאמור, כיום זו נראית אחת הסוגיות הרוחניות המהותיות ביותר.

הדברים הבאים נכתבים מתוך מודעות עמוקה לדילמה הרוחנית הזו. חלק גדול מהם אינו מחשבות חדשות; והם נאמרו ונכתבו על ידי פעמים רבות במשך עשרות שנים, ובשל כך הם עלולים ללמד חס ושלום על אטימות וקיבעון, או להפך - על חוסן ויציבות. בד בבד, הם גם תוצאה של טלטלה גדולה בעקבות המלחמה, ומחשבות שנפרשו בכתב ובעל פה לאורכה, ויהי רצון שישמחו בי חברי.

והרעותם בחצוצרות

בעת צרה ומצוקה, בעת כאב וחוסר אונים, בעת הכרה עמוקה כי אנחנו לא נדע מה נעשה כי עליך עינינו - אנו פונים אל התפילה, אל הזעקה, ואל הדרכים הסובבים אותן.

ממקורות רבים נובעת התנועה הרוחנית והאמונית הזו. גם ללא ציווי וללא הוראה מגבוה - אבותינו התפללו בעת צרה, נדרו נדרים, וביקשו את עזרת ריבונו של עולם. די אם נקרא את מציאותו של עם ישראל במצרים: "וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבֹדָה" (שמות ב, כג), או את נדרו של יעקב אבינו ע"ה בעת צרה. אינסטינקט זה תואם מאוד את הציוויים הא-לוהיים שהופיעו מאוחר יותר. הוא נטוע עמוק כבר ביסודה של תורה, ובמצוות החצוצרות (במדבר י, ט):

...וְכִי תְּבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאֶרְצְכֶם עַל הָצָר הַצָּר אֶתְכֶם וַהֲרֵעֲתֶם בְּחֲצֹצְרוֹת וַיִּנְפְּרְתֶם לִפְנֵי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאִיְבֹיְכֶם:

לדעת רמב"ן זו גם מקומה של התפילה מדאורייתא (השגות הרמב"ן, מצות עשה ה):

...ומה שדרשו בספרי 'ולעובדו זה התלמוד, ד"א זו תפלה' - אסמכתא היא, או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורה ושנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעיני עבדים אל יד אדוניהם...

מעבר למצווה ולאורך ההיסטוריה התנכ"ית כולה, אנו למדים על גדולי ישראל ומנהיגי האומה שפנו בתפילה ובתחנונים, בצומות ובקריעה, בשעה שמצאו עצמם בנפילה ובכאב. די לנו אם נזכיר את תפילת אסא (דברי הימים ב' יד, ז):

...וַיִּקְרָא אֶסָא אֶל ה' אֶ-לֵהִיו וַיֹּאמֶר ה' אֵין עִמָּךְ לְעֹזֹר בֵּין רַב לְאֵין כֹּחַ עֲזָרְנִי
ה' אֶ-לֵהִינִי כִּי עָלְיָךְ נִשְׁעֵנִי וּבִשְׁמָךְ בָּאֲנִי עַל הַהֲמוֹן הַזֶּה ה' אֶ-לֵהִינִי אַתָּה
אֶל יַעֲצֹר עִמָּךְ אֲנוּשׁ:

תפילות רבות מעין אלה מצויות בתנ"ך, ואף הן מלמדות על משקלן של תפילות בעת צרה.

לא זו בלבד, אלא שלהתקשרות בריבונו של עולם בעת צרה - נקבע מקום מיוחד. שלמה המלך ע"ה הקדיש לזה את חלקם הארי של דבריו עם חנוכת המקדש. על אף המשקל הגדול של הקורבנות במעשיו האחרים של שלמה - הוא לא הזכיר אותם כלל בתפילתו בשעת חנוכת המקדש. לעומת זאת, הוא האריך כי המקדש הוא המקום אליו אנו באים בעת צרה. באופן מיוחד התייחס למצבי מצוקה בטחוניים (מלכים א' ת, לב-לג):

בְּהִגָּף עִמָּךְ יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי אֹיֵב אֲשֶׁר יִחְטְאוּ לָךְ וְשָׁבוּ אֵלֶיךָ וְהוֹדוּ אֶת שְׁמֶךָ
וְהִתְפַּלְלוּ וְהִתְחַנְּנוּ אֵלֶיךָ בְּבֵית הַזֶּה: וְאַתָּה תִשְׁמַע הַשְּׁמַיִם וְסִלַּחְתָּ לְחַטָּאת
עִמָּךְ יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁבַּתֶם אֶל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לְאַבוֹתֶם:

וכן בהמשך (שם מד-מה):

כִּי יֵצֵא עִמָּךְ לְמִלְחָמָה עַל אֹיְבוֹ בְּדָרְךָ אֲשֶׁר תִּשְׁלַחֵם וְהִתְפַּלְלוּ אֶל ה' דָּרְךָ
הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ בָּהּ וְהִבִּיתָ אֲשֶׁר בְּנִיתִי לְשִׁמְךָ: וְשָׁמַעְתָּ הַשְּׁמַיִם אֶת תְּפִלָּתָם
וְאֶת תַּחֲנֻנָּתָם וְעָשִׂיתָ מִשְׁפָּטָם:

על כן טבעי הדבר, כי גם אנחנו, המצויים במצוקה גדולה וקשה, כאשר אחינו נתונים בצרה ובשביה, ואנו עצמנו נתונים במלחמה קשה - נלך בדרכי אבות ובאורחות ההלכה, ונפנה אל ריבונו של עולם בתפילה ובזעקה.

אנו מוצאים במקומות רבים גם תחושה שצריך להוסיף דבר מה בקדושה, ובפעולות מצוותיות שונות, המהוות המשך לעבודת הקורבנות, כגון: קבלות שונות בתחום תלמוד תורה, הכנסת שבת מוקדם יותר, ותיקונים נוספים שהוצעו. כל אלה - הם חלק בלתי נפרד מהערבות ההדדית שלנו עם הלוחמים ועם החטופים, שרוב עובדי ה' שותפים בעשייתם.

בכך אנו מביאים לידי ביטוי את אחד המסרים היסודיים ביותר של התנ"ך:

ריבונו של עולם אינו א-לוהי הבריאה בלבד, כי אם גם א-לוהי ההיסטוריה. התורה פותחת בהיות ריבונו של עולם בורא העולם, וספר הברית שבעשרת הדיברות פותח

בכך שהקב"ה הוא זה שהוציאנו ממצרים. אלו שני היבטים הפרושים לאורך התורה וההלכה כולה - בורא העולם ומנהיגו.

בשעה שאנו מצויים בצרה גדולה אנו מביאים לידי ביטוי את האמונה העמוקה בהיות הקב"ה מנהיג המציאות הממשית. בד בבד עם המציאות הגלויה, עם הסיבות הריאליות והניתנות לראיה בעיני בשר ודם, שהביאו למצב זה, ועם הדרכים - עוז הרוח והמלחמה הנחושה - שמכוחם אנו מחלצים את עצמנו ומרימים את קרן ישראל מחדש - עם כל זאת אנו מאמינים כי ישנה מציאות נסתרת, שאינה נראית לעינינו כי אם ללבב הרוחני והעמוק, ואל מחוללה ומנהיגה אנו פונים בבקשת גאולה והצלחת המלחמה.

יסוד זה הוא גם הבסיס לרוב פרקי הנבואה שבתנ"ך. הספרים המכונים "נביאים ראשונים" - מלמדים בעיקר את הקשר שבין ההתנהלות הרוחנית, המוסרית והדתית של האומה - ובין מצבה המדינית, הבטחוני והכלכלי. גם הנאומים הנבואיים, שבספרים המכונים "נביאים אחרונים" - עוסקים ברובם המוחלט בקשר שבין המציאות ובין מנהיגה, כגון: בין ביעור העבודה הזרה או חס ושלום התמכרות אליה, ובין התגובה הא-לוהית שמתגלית בהיסטוריה ובמעשים השונים המתרחשים בעולם.

עיקר שליחותם של הנביאים היה לגלות את הקשר המיוחד שבין מעשינו הרוחניים ובין התוצאות שהם מביאים. הנביא נשלח כדי לבשר לקהל שומעיו את שיפוטו של הקב"ה ביחס לדור בו הוא חי, ואת התוצאות השונות שהתנהגות זו מביאה. הבצורת אינה תופעת טבע, כי אם נשלחה על ידי הקב"ה; כיבוש על ידי אויבים, גלות וחורבן הם תגובה א-לוהית על הפרת הברית; מציאות כלכלית קשה אינה רק תוצאה של ניהול לא נכון, כי אם עונש מריבונו של עולם על מעשה חמור; ומנגד - ניצחון במלחמה מלמד על בואו של הקב"ה עם צבאו למחנה המלחמה, ועזרה גדולה משמיים. כשהנביא נשלח לבאר בזכות מה הדבר אירע ומה אנו צריכים להסיק ממנו.

דווקא משום כך, ובשל היות הנביאים מקור מרכזי לעיצוב דרכנו האמונית - חובה עלינו להאזין לדברי הנבואה כולם, ולראות את התמונה בכללותה. לימוד התנ"ך, שב"ה הפך להיות חלק מלימוד התורה ומהבניין הרוחני כמעט בכל הישיבות - צריך להיות מתורגם גם לאורחות חיינו ולעולמנו הרוחני. נראה כי מרכיב אחד מהותי בפנייה שלנו כלפי שמיא טעון שינוי משמעותי, ולמעשים השונים הקשורים בתפילה ובקבלות שונות - יש להקדים מעשים מסוימים, שנביאי ישראל לימדו אותנו שבלעדיהם ריבוי התפילות אינה עולה לרצון בפני ריבונו של עולם. לאמור: אין

מדובר בפרט קטן, כי אם ביסוד מהותי שהוא תנאי הכרחי לפנייה לריבוננו של עולם, שדומה שאין הוא מצוי בעולמנו במקום הראוי לו, ואפשר ששעות מצוקה אלו, שאנו מצויים בהן - קוראות לנו לכוונן ולדייק יותר את מעשינו.

למה לי רוב זבחכם

אחת הנבואות הידועות ביותר היא נבואת הפתיחה של ספר ישעיהו, הרבה בשל העובדה שהיא הפטרת פרשת חזון, הנקראת בשבת שלפני תשעה באב. הביקורת: "הוי גוי חטא עם כבד עון זרע מרעים בנים משחיתים עזבו את ה' נאצו את קדוש ישׁרָאֵל נִזְרו אַחֹר" (ישעיהו א, ד) - נאמרת על רקע מסוים, המפורט בדברי הנביא.

המצב בממלכת יהודה הוא איום ונורא, וקרוב למהפכת סדום ועמורה (שם, ז-ח):

אַרְצְכֶם שְׂמַמְמָה עֲרִיכֶם שְׁרָפוֹת אֵשׁ אֲדַמְתֶּכֶם לְנִגְדְּכֶם זָרִים אֹכְלִים אֶתְהָ
וְשְׂמַמְמָה כְּמִהַפְּכַת זָרִים: וְנִוְתְּרָה בַת צִיּוֹן כְּסָפָה בְּכָרֶם כְּמִלִּנְהָ בְּמִקְשָׁהּ
כְּעִיר נְצִינְרָה:

אין מדובר בבצורת או באירוע קוסמי אחר, כפי שאנו מכירים מקריאת שמע וממקרים אחרים בתנ"ך, ואף בספר ישעיהו עצמו. מדובר בכיבוש צבאי אכזרי, שמשורטט בתיאורים הקשים ביותר - ארץ הפכה להיות שממה, הערים שרופות אש, זרים אוכלים את יבול הארץ, ורק ירושלים נותרה לא כבושה. כדרכן של רוב הנבואות בתנ"ך לא מופיע בכותרתן תאריך מדויק. ברם, נראה מהקשר הדברים, כי מדובר בנבואה שאינה יכולה להיות בימי עוזיהו ויותם, שהלוא בתקופתם ארץ ישראל לא עברה כיבוש נורא, ומציאות זו לא התקיימה בה.

מיהו הציבור שהנביא עומד מולו? מה תגובתו לעובדה שהוא נתון תחת כיבוש? לאן פונים האנשים כדי להתמודד עם מצוקת השעה? המיוחד בנבואה זו הוא שישעיהו אומר את הדברים הקשים האלה לעם עובד ה' וקשור בבריתו לריבוננו של עולם.

המעין בדברי הנבואה יראה כי לאורך הנבואה כולה - לא מדובר כלל על עבודה זרה, על בקשת סיוע מעמים אחרים, או דרישה לאלוהים אחרים כדי לדרוש את המוצא מהמשבר. להפך, בהמשך הפרק נשלח ישעיהו הנביא לבקר את המהלכים הדתיים מאוד שממלכת יהודה עושה. הוא מתאר עבודה אינטנסיבית מאוד במקדש - ריבוי קורבנות, תפילה, זבחים, עליה לרגל וכדו'. מכך עולה אפוא, כי הכתובת אליה פונה ממלכת יהודה בבקשת עזרה - היא ריבוננו של עולם, המקום בו הם עושים זאת - הוא המקדש, והדרך שבה הוא מבקשים את הארת פניו של הקב"ה - היא הבאת

קורבנות מרובים! הם לכאורה מממשים את כל מה שנכתב לעיל, בין ביחס לפניה לקב"ה בעת צרה, ובין ביחס למקום בו הפניה הזו אמורה להתקיים. זו נראית נאמנות עמוקה מאוד למסורת ולדרכים הראויות לעבוד את ה'. אף על פי כן - מעשיהם זוכים לביקורת קשה מאוד של הנביא, שנשלח על ידי הקב"ה לומר להם כי הם אינם בכיוון כלל.

התמיהה גדולה יותר כאשר אנו מזהים את תקופת נבואה זו. תיאור העבודה האינטנסיבית במקדש אינו מאפשר לזהות את זמנה של הנבואה בימי אחז. נותרו אפוא רק ימי חזקיהו שבהם נאמרה נבואה זו. ואכן, בתקופת חזקיהו המלך התרחשה מהפכה עצומה של ביעור מעשי אחז והעבודה הזרה שבה הציף את הממלכה, ושיקום רחב מאוד של המקדש שבו פגע בצורה חמורה. על פי חז"ל, מהפכת חזקיהו התחוללה כבר בהלווייתו של אביו אחז, בה "... גירר עצמות אביו על מטה של חבלים והודו לו" (פסחים ד, ט). ואכן, ראשונים רבים זיהו את פרק א בספר ישעיהו כעוסק בימי חזקיהו: "ונבואה זו נאמרה בימי חזקיהו אחר שגלו עשרת השבטים" (רש"י כת"י); "... ואף בימי חזקיהו לא היה לבבם שלם את ה'... כי רוב ערי יהודה היו חרבות ובימי חזקיהו כל הערים הבצורות תפשו מלך אשור" (רד"ק). זיהוי זמן הנבואה על פי תוכנה מתאים מאוד גם לפתיחת ספר מיכה (פרקים א-ג), שנאמרו בימי חזקיהו, ואכמ"ל.

כאמור בפתחתנו, המענה הדתי של ממלכת יהודה למצוקה הביטחונית הגדולה הוא הוא המענה הנראה כראוי ביותר, והוא מתאים מאוד לימי חזקיהו וליחס למקדש. שכן הבקשה לריבונו של עולם מופנית בתפילה; המקדש הוא המקום הראוי לעבודה זו; ריבוי הקורבנות, הביאה אל הקודש, החגים וכדו' - הם המעשים הראויים כדי לפנות לריבונו של עולם. בהקבלה לנעשה בימינו - כך גם אנו נוהגים, וזה היה המעשה הדתי העיקרי בחודשי המלחמה: כינוסי תפילה, עצרות בכותל המערבי; חיזוק בקיום מצוות; אמירת פרקי תהילים; לימוד זוהר; ודרכים נוספות שהן על אותה הדרך.

אולם, השליחות הנבואית של ישעיהו הנביא, באה לנער את העם ממעשים אלה, ואף אנו קרואים להקשיב אליה גם בעת הזו, ואולי לשנות, מתוך כך, דבר מה משמעותי מאוד בעבודת ה' שלנו בעת מצוקה. חלק מארצנו שממה, חלק מהישובים שרופי אש, ועל כן אפשר שנבואה זו מכוונת גם אלינו, על אף ההבדלים הגדולים בחסדי שמיים.

ידיכם דמים מלאו

דבריו של ישעיהו קשים מאוד: "גם כי תרבו תפלה אינני שומע - ידיכם דמים מלאו!" (ישעיהו א, טו), לאמור: על אף על עבודת ה' האינטנסיבית שנעשתה במקדש, על אף הקורבנות והתפילות - אין ריבוננו של עולם מאזין לתפילותיהם. ישעיהו לא נשלח על ידי הקב"ה להורות שאין משמעות לקורבנות ולתפילות חס ושלום, ואין הוא בא לבטל את כל האמור על החובה לפנות לריבוננו של עולם בעת צרה. בשורתו הנבואית היא כי אין מקום לפנייה זו לפני שמקדימים לה התמודדות עם "ידיכם דמים מלאו"!

הביטוי "ידיכם דמים מלאו" מאפשר פרשנויות מגוונות, שבבסיסן יש להכריע האם משמעות "דמים" קשורה לשפיכות דמים, או למטבעות כסף, ואולי לשניהם. אולם בין כך ובין כך, אין ישעיהו הנביא מסתפק בכותרת על דמים בלבד, כי אם הוא מורה דרך מפורשת מה בדיוק יש לתקן. הוא מתמקד בשני נושאים מרכזיים:

הראשון שבהם הוא תשומת הלב לצדקה ולמשפט, המכוונים כלפי הגר היתום והאלמנה. אין צורך להרחיב בביאור מפני מה ההתמקדות היא דווקא בהם. מדובר בקבוצה ה"שקופה" בעם ישראל. מכל סיפורי התורה עולה כי מעמדו של הגר בתקופת המקרא מקביל במקום מסויים אל היחס לזרים. די לנו אם נביט אל מעמדו של אורח בסדום, אל מעמדה של משפחת בני יעקב עם בואה לשכם, אל מעמד בני ישראל במצרים, ואל מקומות רבים במקרא. כבר בפתיחת התורה אנו מוצאים את המעמד התלוש והמסוכן הזה בדבריו של קין. עונשו של קין "נע ונד תהיה בארץ" (בראשית ד, יב) - מתורגם על ידו למשמעות המעשית שלו - "והיה כל מצאי יהרגני". לאדם זר אין הגנה מפני הפשעים שעושים נגדו.

מעמדם הרעוע של היתום והאלמנה נובע ממקור אחר, אולם התוצאות זהות. הם מאבדים את אט את רכושם, ונותרים ללא כלום, נתונים לשליטת הנושים. די אם נזכיר את זעקת האישה האלמנה לאלישע: "וְאִשָּׁה אַחַת מִנְּשֵׁי בְנֵי הַנְּבִיאִים צָעָקָה אֶל אֱלִישָׁע לֵאמֹר עֲבָדָךָ אִישִׁי מֵת וְאַתָּה יֹדְעֵת כִּי עֲבָדָךָ הָיָה יָרָא אֶת ה' וְהִנֵּשָׂה בָּא לְקַחַת אֶת שְׁנֵי יְלָדֵי לֹו לְעֲבָדִים" (מלכים ב' ד, א). אין לה דרך אחרת לשלם את חובה אלא בשעבוד בניה לעבוד אצל הנושה. ההגעה למקדש בלי לעשות צדקה ומשפט עמהם מתוארת כרמיסת חצרות ה', ומאוסה בעיני ה' יתברך.

השני בהם, הוא המאבק בשחיתות השלטונית. הנביא מתאר את דמות השלטון: "... שְׂרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִנְבִים פְּלוּ אֹהֵב שִׁחַד וְרֹדֵף שְׁלֵמָנִים יָתוּם לֹא יִשְׁפֹּטוּ וְרִיב אֲלֻמְנָה לֹא יָבֹא אֲלֵיהֶם" (ישעיהו א, כג). מהפסוק עולה כי אין מדובר בשני נושאים מנותקים, כי

אם בקשר עמוק מאוד בין השניים. במקום בו השלטון פועל בדרך מושחתת - נשאבים המשאבים השונים למענו, ותשומת ליבו אינה ניתנת לאלמנה וליתום, כי אם לסביאה ולהתעשרות. כבר התורה מזהירה את המלך מפני התדרדרות מעמדית, ופוקדת עליו לקיים מצוות מסוימות שנועדו להתמודד עם "לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֶחָיו" (דברים יז, כ).

דבריו אלה של ישעיהו אינם יחידאים. הוא עצמו שב עליהם בצורות שונות. די אם נזכיר את ההפטרה שאנו קוראים ביום הכיפורים. גם שם הייתה, כנראה, צרה גדולה מאוד, גם שם נקבע יום צום, וגם שם מבוטאת המצוקה הדתית על ידי עובדי ה': "... לָמָּה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ עֲנִינוּ נִפְשָׁנוּ וְלֹא תִדְעַ" (ישעיהו נח, ג), לאמור: התחושה העצמית היא שנעשה כל מה שהקב"ה דורש מאתנו, בצום בבכי ובתחנונים, ואף על פי כן לא נענתה הבקשה. גם שם, התשובה הנבואית זהה לזו שבפרק א, ואומרת כי רצונו של הקב"ה אינו פותח בצום, כי אם: "... פִּתַּח חֲרָצְבוֹת רְשָׁע הַתֵּר אֲגָדוֹת מוֹטָה וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפְזִים וְכָל מוֹטָה תִּנְתְּקוּ: הֲלוֹא פָּרַס לְרַעַב לֶחְמֶךָ וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בָּיִת כִּי תִרְאָה עָרִם וְכִסְיֹתוֹ וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם" (שם ו-ז).

חשוב להדגיש כי אין מדובר, כפי שטענו הכופרים בתורה ובנבואה, בהעמדת התורה כולה על בין אדם לחבירו. בנבואת הצום ישנם בהמשך פסוקים מפורשים גם על שמירת שבת; בנבואת ישעיהו שפתחנו בה - אין הוא שולל את הקורבנות ואת התפילה, חס ושלום. מעבר לכך, אילו היה עושה זאת - היה נחשב, ובצדק, לנביא שקר, שכן התורה מצווה על הקורבנות, ועל פנייה לקב"ה בעת צרה. שליחותו נועדה ללמד אותנו שיש סדר לעבודת ה', ויש דברים הקודמים לפנייה הישירה אליו.

לא רק ישעיהו הנביא נשלח לומר כך, אלא נביאים רבים. אין צורך למנות כרוכל את המקומות שבהם הנביאים העמידו את מקום הצדקה והמשפט, התיקון המוסרי, עשיית החסד וכדו' - בבסיס תשומת הלב. לא רק בנושאים אלה הם עסקו, וכמובן היה בדבריהם מאבק בעבודה זרה ובעניינים נוספים, אולם הם העמידו נתיב מסודר וסולם שיש לעלות בו מהשלב הבסיסי כלפי מעלה.

ולא רק הנביאים אומרים זאת, אלא גם חז"ל בדבריהם המופלאים, המחייבים דיון בפני עצמו. בסוף מסכת מכות קובעת הגמרא ש"בא דוד והעמידן על אחת עשרה" (מכות כד, א). כל אותם אחד עשר דברים שהועמדו על ידי דוד מופיעים בספר תהילים פרק ט"ו, והקורא נחשף לעובדה שאלה הנושאים בהם עוסק המזמור:

מזמור לדוד: ה' מי יגור באהלך מי ישכן בהר קדשך? הולך תמים ופעל צדק, ודבר אמת בלבבו. לא רגל על לשנו, לא עשה לרעהו רעה, וחרפה

לא נשא על קרבו. נבזה בעיניו נמאס, ואת יראי ה' יכבד, נשבע להרע ולא ימר. כספו לא נתן בנשך, ושחד על נקי לא לקח...

דבריהם מחייבים ביאור עמוק, בדבר הביטוי "והעמידן". דברי רש"י בביאור גמרא זו הם פלא גדול:

שבתחילה היו צדיקים והיו יכולים לקבל עול מצות הרבה. אבל דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולן אין לך אדם שיזכה, ובא דוד והעמידן כו', כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצות הללו, וכן כל שעה דורות של מטה הולכין וממעטין אותו.

חובה עלינו לדון בהם, ואף לשאול מה המשמעות המעשית שלהם. ברם, יהא הסבר הגמרא אשר יהיה - הדרשה מתאימה מאוד לדברי הנביאים, ולהתמקדות הגרעינית שלהם בנושאי הצדק, המשפט והחסד.

סיומה של גמרא זו הוא בדברי חבקוק הנביא "וְצַדִּיק בְּאִמּוֹנָתוֹ יִחְיֶה" (חבקוק ב, ד). בשפה הישראלית המודרנית עוותה המשמעות המקורית של ביטוי זה פעמיים. ראשית, היא מנוסחת פעמים רבות כ"איש באמונתו יחיה", וכעמדה התומכת בפלורליזם וברב תרבותיות. זה כמובן לא כתוב בביטוי, ולא זו בלבד, אלא מנוגד לדרכה של התורה והנבואה בכללם, שעיקרם ציווי וחובות שיש ללכת בהן, ויש איסור על מעילה בברית והליכה לתרבות אחרת. יש בעולמה של תורה עושר רב של דרכים לעבוד את ריבונו של עולם, אולם בשום אופן אין לבאר כי מדובר בלגיטימציה לעשיית כל דבר לפי אמונתו של האדם. מדובר על "צדיק" ולא על "איש".

גם המילה "באמונתו" אינה קשורה לנושא אמונות ודעות. "אמונה" במקרא קשורה להתנהגות המוסרית: "א-ל אמונה ואין עוול" וכדו'. היא קרובה יותר למילים "אמון", "אמינות" וכדו'. ואכן כך תרגם התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל: "וצדיקיא על קושטהון יתקימון". כמובן שיש קשר מקראי בין אמונה בריבונו של עולם ובין הנעה להתנהגות מוסרית, אולם העמדת חבקוק על עיקרון אחד ממשיכה את כל הפסוקים שהובאו קודם לכן בדיון, שכולם מתמקדים בהתנהגות ביושר.

במקום אחר¹ עסקתי באריכות בסוגיית היחס שבין ספרי הנבואה ובין מה שנאמר בתורה. שכן, במבט ראשון, ההתניה של הקדמת מעשי היושר לתפילה שהם באים בשמה אינה כתובה בתורה. יש בתורה כמובן מצוות רבות של בין אדם לחבירו;

כבר בעשרת הדיברות הן מופיעות בהיקף גדול, וכמובן בהמשכה של תורה. אולם לכאורה אין אנו מוצאים בתורה התניה של קיום מצוות אלו, ושמיעת הקב"ה את כל שוועתינו. טענתי שם שהדברים כתובים בתורה באופן המשמעותי ביותר, והרוצה להרחיב יוכל לעיין שם.

החובה לפתוח בתיקון החברתי, במאבק בשחיתות, בעשיית הטוב והישר וכדו' - אינה מלמדת בהכרח על חשיבות מצוות מסוימות מול אחרות. רבי יהודה הלוי לימד אותנו בספר הכוזרי כי הסדר הזה הוא סדר חיוני, אפילו בחברת שודדים. כאשר מלך כוזר הסיק מדברי הנבואה כי כל שנדרש מאיתנו הוא החיים המוסריים, וציטט את דברי מיכה הנביא, ביאר לו החבר את דרכה של תורה (ספר הכוזרי מאמר שני, מח):

אלה וכל הדומים להם הם החוקים השכליים. אך הללו אינם כי אם הצעות והקדמות לתורה הא-לוהית הקודמות לה בטבע ובזמן, אשר בלעדיהן לא תתכן כל הנהגה בכל חברה מחברות בני אדם. עד כי גם חברת שודדים לא יתכן שלא תקבל שלטון הצדק בדברים שבינם לבין עצמם - בלא זה לא תתמיד חברותם.

רק כאשר המרו בני ישראל עד שהתחילו להקל במצוות השכליות ובדרכי ההתנהגות אשר אין כל חברה יכולה להתקיים בלעדיהן, כאשר לא יוכל היחיד להתקיים בלא ספוק צרכיו הטבעיים מאכל ומשתה ותנועה ומנוחה ושנה ויקיצה, ועם זה החזיקו עוד בעבודת הקורבנות ובדומות לה מן המצוות האלוהיות השמעיות - הודיעם הא-לוה כי הוא היה מסתפק בפחות מזה, באמרו להם: מי ייתן ושמרתם את המצוות אשר החברה הפחותה והשפלה ביותר מקבלת עליהם והן הצדק וההטבה לזולת וההודאה לא-לוה על חסדו.

כי התורה הא-לוהית לא תישלם כי אם לאחר שלמות החוקה החברתית והשכלית, ובחוקה זו כבר נכללו מעשי הצדק וההודאה על חסד הא-לוה, ואיש החסר כל אלה מה לו כי יביא קורבנות או יקיים מצוות השבת והמילה ודומיהן, אשר השכל אינו מחייבן ואף לא דוחן - הלא הן המצוות שנתייחדו בהן ישראל כתוספת על המצוות השכליות ועל ידן הגיעה אליהם מעלת העניין הא-לוהי...

דברים אלה של ריה"ל מפתיעים בעוצמתם, בעיקר לאור הדוגמאות שהוא מביא. הוא אינו מצמצם את הדברים רק לקורבנות, כי אם למצוות רבות אחרות. הוא מלמד כי

אין מקום לקיום מצוות השבת וברית המילה(!), אם מדובר בהתנהגות מוסרית לא ראויה. ריה"ל ממשיך בכך את הרוח העולה מדברי הנביאים ומדברי חכמים, ומלמד אותנו יסוד מהותי בדרכה של תורה.

מה משמעות הדברים בעולמנו הדתי בעת צרה?

ראשית, להיזהר. לא נביאים אנחנו, ולא בני נביאים אנחנו. כל עוד לא נמצאת בתוכנו רוח הנבואה אסור לנו לתפוש את עצמנו כנביאים. אין בנו את יסוד שליחותם לקבוע דברים חתוכים, בעיקר אין ביכולתנו וברשותנו לקבוע את פרשנות המאורעות, את הסיבה שהם באו עלינו, ואת הידיעה הוודאית מה חובתנו לתקן. הזהירות חייבת להיות גם ממניפולציות, כפי שפעמים רבות מתגלה שאנו מגייסים את המציאות כדי לחזק ולבצר את אחיזתנו באמונות והדעות שלנו שאנו כבר מקובעים בהן, ולא כדי לטלטל אותן.

לא זו בלבד, אלא שגם יכולתנו לקרוא את המציאות, עוד קודם לעיסוק בפרשנות הפנימית שלה - מוגבלת מאוד. קשה מאוד לקבוע מה באמת מעמד ה"שקופים", שכן מחד גיסא יש צרכים רבים שלא באים לידי ביטוי, ומאידך גיסא ישנה התקדמות עצומה בחוקים החברתיים, ולא זו בלבד שצריך להכיר גם במגבלות בעניינים אלו, הנובעות מריבוי המשימות המוטלות על הציבור. בוודאי שניתן לעשות יותר, אולם האם אנו מצויים במקום בו אין תפילותינו ראויות להתקבל, בגלל עוול שנעשה כלפיהם - זו שאלה שרק נביא מוסמך לתת עליה תשובת אמת.

הדבר נכון גם לגבי שחיתות שלטונית. קשה לנו מאוד לדעת את תמונת המצב - בין אם מדובר בשחיתות אישית, ובין אם מדובר במדיניות מושחתת שאינה פועלת בהגינות, ואינה מנגישה את אוצרות החברה באופן צודק. יכולת אדם מן השורה לקרוא את המציאות דלה מאוד - אין לנו מגע ישיר עימה, כי אם רק דרך מתווכים, שעיקרם באמצעי התקשורת. כיום, קשה מאוד לראות באנשי התקשורת עדים נאמנים, מסיבות רבות ומגוונות, וממילא המבקש שעולמו הרוחני יהיה מדויק - מוצא את עצמו עיוור ביחס לעובדות האמיתיות.

על כן נכתבים הדברים הבאים בזהירות, בצניעות, וכחצעה למחשבה.

החצעה הרוחנית בנויה משלושה נדבכים:

ראשונה בהן, קשורה לעניין המבני. אפשר שנכון מצידנו לשנות את סדר התנועות הרוחניות כלפי שמיא. לא לפתוח בתפילה; לא להתחיל לתקן אבינו מלכנו; לא

לקרוא לעצרות במקום הקודש, כל אחד לפי המעגל הקדושתו אליו הוא עולה; גם לא לפתוח בקבלת קבלות עצמיות שהן מעין קורבנות בעת הזו. להמתין עם כל זה, ולהותיר את התנועה האמונית הזו לקומה השנייה.

שוו בנפשכם כי היינו פותחים אחרת. כל קבוצה היתה מתאספת במקומה לעצרת כנה ונוקבת של תיקון ושינוי אמיתי. שואלת את עצמה - היכן מצויות בתוכה עולות הדורשות הטבה, ומי בתוכה אינו זוכה ליחס הראוי ולסיוע הנדרש. כינוס זה מתחולל בשל המצוקה שאנו שרויים בה, ומונע על ידי המאורעות. אנו מביטים אל דברים שנתעלמו מעינינו ולא נתנו אליהם את דעתנו, ובמקום להתמקד בהם עשינו דברים רבים אחרים, שנראו בעינינו כרצויים בעיני ה'. עתה אנו שמים לב להזנחה שהזנחנו. מדברי הנביאים אני למד, שאין מדובר רק בתוספת מסוימת שנקבל על עצמנו, כי אם בשינוי משמעותי של סדרי עדיפויות, של עמדות, ושל הקצאת הזמן והמשאבים להתמודדות נכונה עם שאלה זו.

שניה בהן, קשורה לתחומי התיקון. לא ניתן להתעלם מריבוי עצום של קריאות נבואיות ומדברי חז"ל, כי התשתית היסודית היא ענייני הצדקה והמשפט, כלפי הגר היתום והאלמנה. חכמים כבר ציינו את העובדה כמה פעמים הם מופיעים בתורה (בבא מציעא נט, ב):

תניא, רבי אליעזר הגדול אומר: מפני מה הזהירה תורה בשלושים וששה מקומות, ואמרי לה בארבעים וששה מקומות, בגר? מפני שסורו רע.

אפשר שאת מקום "גר יתום ואלמנה" צריכים לתפוס בשני רבדים: רובד אחד הוא כפשוטו. ואכן, מעמדו של הגר גם בימינו אינו מן המשובחים, למן תהליך הגיור, ועד לקבלתו וקליטתו בקהילותינו. על כן, הכיוון הראשון של התיקון צריך להיות מכוון אליו. הדבר נכון גם ביחס ליתום ואלמנה. אף שהם מוגנים היום הרבה יותר, וחלק משמעותי מצרכיהם מעוגן בחוק וזוכה להתייחסות ציבורית - עלינו לתת את הדעת באירוע התיקון הקודם לתפילה עליהם.

אולם מסברה פשוטה נראה כי בעידן בו אנו חיים - לא יהיה זה נכון להיצמד דווקא למעמד האישי של גר, או להגדרה המדויקת של יתום ואלמנה, כי אם לראות אותם כמטאפורה לכל ה"שקופים" - אלה שנגישותם למשאבי החברה מוגבלת מסיבות שונות, הנובעות ממבנה החברה שלנו.

שוו בנפשכם אם לפני תקנות התפילה בעת צרה היינו מקיימים אסיפה קהילתית או יישובית, המעמידה על סדר היום את הבחינה העצמית האם בקהילתנו נוהגים כשורה

עם אלה שאינם נמצאים במרכז כי אם בשוליים, והאם אנו נותנים את דעתנו אליהם - לפני עצרת תפילה והוספת פרקי תהילים; האם שמנו לב לאלמנים ולאלמנות, גרושים וגרושות, רווקים ורווקות, שחלקם הם ה"גר היתום והאלמנה" של ימינו; האם ה"לא מקושרים" שבחברה שלנו מקבלים את אותן זכויות כמו האחרים; האם הקשבנו לזעקת הנפגעים והנפגעות המיניים; האם משפחות מתמודדי הנפש זוכות לתמיכה והארת הפנים שהן ראויות להן; האם יש לנו דרך לחבירה ליריבים פוליטיים כדי לעשות ביחד טוב משותף כלפי אלה שלא זוכים בו כראוי וכדו'. כך תעלינה הצעות שונות לתיקון פני החברה, ומתוך הכינוס הזה תבוא התפילה.

למעשה, דברים בכיוון זה כתובים במפורש בהלכה, אלא שאין אנו נוהגים כך (משנה תורה לרמב"ם, הלכות תעניות א, יז):

כל יום תענית שגוזרין על הצבור מפני הצרות, בית דין והזקנים יושבין בבית הכנסת ובודקים על מעשה אנשי העיר מאחר תפלת שחרית עד חצי היום, ומסירין המכשולות של עבירות, ומוזהירין ודורשין וחוקרין על בעלי חמס ועבירות ומפרישין אותן, ועל בעלי זרוע ומשפילין אותן, וכיוצא בדברים אלו, ומחצי היום ולערב רביע היום קוראין בברכות וקללות שבתורה שנאמר מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו ומפטירין בנביא בתוכחות מענין הצרה, ורביע היום האחרון מתפללים מנחה ומתחננים וזועקים ומתוודים כפי כחם.

כאמור לעיל, ישעיהו ונביאים אחרים עסקו גם בהיבט השלטוני של השחיתות פעמים רבות. כבר התורה עצמה מלמדת מי ראוי להיות מנהיג: "וְאִתָּה תִּחְזֶה מִפְּלֵ הָעַם אֲנָשֵׁי חַיִּל יִרְאֵי אֱלֹהִים אֲנָשֵׁי אֱמֶת שֹׁנְאֵי כָצַע..." (שמות יח, כא); התורה מצווה על המלך לא להרבות דברים לצרכיו האישיים, כי אם לפעול לטובת המדינה. כך ניסח זאת הרמב"ם: "...ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים, ולהילחם מלחמות ה'..." (הלכות מלכים ד, י); הנביאים לימדו אותנו להיאבק באופן מתמיד בסכנות האורבות מהכוח השלטוני. השוחד אינו רק לקיחת טובות הנאה שלא כדין, אלא אי מילוא התפקיד בהקדשת כל המשאבים לטובת האומה.

שוו בנפשכם אפוא אם היינו שואלים את עצמנו האם שמנו במקום הנכון את היסודות האלה כאשר בחרנו במנהיגים, וכאשר אנו קוראים לציית לדבריהם, או שהתעלמנו מכך בשל ההתאמה שבין עמדותיהם ובין עמדותינו; איזה מקום תופסת

היושרה וההגינות, הימנעות מהבטחות שאינן מקוימות וכדו'; ורק לאחר מכן היינו פונים לתפילה ולזעקה בפני ה'.

שלישית בהן, היא הניסיון לומר מה אנחנו כן מסוגלים לקרוא מתוך המציאות, ומה אנחנו יכולים לשמוע מתוך המציאות את דבר ה'. אחרי הזהירות הגדולה והמודעות לכך שאין עמנו יודע עד מה, ודבר ה' יקר בימים שלנו אין חזון נפרץ, ואסור לנו לעטר את עצמנו בתארים שאין לנו ראויים להם - האם בכל זאת הקב"ה מדבר עמנו דרך המציאות, ויש בידינו, לפחות על דרך ההשערה, לקרוא מתוכה את אשר ראוי שנעשה.

האפשרויות למניפולציות הן כל כך גדולות, וגיוס האירועים כדי שישמשו כהוכחה שכל מה שחשבנו קודם הוא הדבר הנכון, עד שלכאורה אין לנו ברירה, וכל עוד חידוש הנבואה אינו קיים - אין לנו אלא לחוש בעוצמת המשבר והחוסר, ולקיים בעצמנו את "יְחַפְּיֵתִי לַה' הַמְסַתֵּיר פְּנֵי מַבְּיַת יַעֲקֹב וְקִנְיֵתִי לוֹ" (ישעיהו ח, יז), להתפלל לחידושה של הנבואה ולכוון ביתר שאת ב"השיבה שופטינו כבראשונה", ולוותר על הניסיון הזה.

ואכן, הוצעו הצעות מגוונות. אחת מהן, לדוגמה, קשורה במצוות השבת, שהלוא הפגיעה בהיקפים גדולים הייתה באירוע של חילול שבת. זו דוגמה אחת מני רבות, בה אפשר שדבר ה' קורא לנו לשנות את האדישות המסוימת שפשתה בנו ביחס לחילולי שבת ציבוריים, ולבחון האם אנו צריכים לשנות את דרכנו בתחום זה. העובדה שבין הנפגעים הרבים נמצאים גם שומרי שבת כהלכתה ונאמנים בברית השבת - אינה מבטלת אפשרות זו, שהלוא כולנו בספינה אחת, והנושא הוא ציבורי ולא אישי.

הקורא דברי אמונה רבים שנכתבו או נאמרו בימים אלו מגלה שאכן יש שקראו מתוך המציאות את הקריאה לכיוון זה (כאמור, בדרך כלל מתוך מה שהם חשבו גם קודם לכן), ויש ששמעו מתוך הפוגרום שעברנו כיוונים אחרים - האם אין לנו אלא לוותר על התעוררות משמיים שתכוון אותנו במידה מסוימת לנושאים שבהם צריכים אנו לכוון יותר לרצון ריבונו של עולם?

אפשר שכן. אפשר שאין לנו ברירה, אלא לפעול באופן כללי לתיקון. בגלל שאין אנו יודעים, בגלל הסכנה שנתמקד רק במה שסברנו כבר קודם לכן, בגלל הסכנה ממניפולציה. אפשר שהיה ראוי לעצור כאן, ורק להרגיל את עצמנו לערוך עצרות תיקון לפני שאנו מתפללים, ואיך זיל גמור.

אולם אפשר שיש בידינו שתי נקודות אחיזה, שגם מסמנות לנו, בזהירות, בעדינות

ובלי להכריע, את כיווני התיקון שאנו קרואים לעשות כדי שלא ייאמר לנו משמיים "למה לי רוב זבחכם".

ראשון שבהם, הוא דברי הנביאים. כאמור לעיל, בכל תקופה מדובר על דבר מה אחר, ולא ניתן לומר דברים חתוכים ביחס לעמדת נביאים. רבים טוענים כי לעולם הנביאים דיברו על תיקונים בתחום בין אדם לחבירו, אולם אין זה מדויק. הם עסקו בהיקפים גדולים במאבק בעבודה הזרה; נביאי בית שני אף דחפו אותנו אל המקדש, והעצימו את החובה לעלות ולבנות בהר. ובכל זאת, יהיה נכון לומר שבריה התיכון של הקריאות לתיקון הם עניינים הקשורים לתיקון העולם בתחומי הצדק והמשפט, היחס הראוי בין אדם לחברו, ועניינים הקשורים בחסד ובהליכה בדרכי ה' - "אבא שאול אומר אדמה לו מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון" (מכילתא דרשב"י בשלח). אולם יסוד זה לבדו אינו יכול לדייק אותנו, שכן מדובר ברוחב יריעה גדול מידי. על כן יש לצרף את היסוד הנוסף:

שני שבהם, הוא המקומות שבהם הניתוח הריאלי והעולם הרוחני נראים כחברים האחד אל השני. לאמור: שמיים וארץ מתחברים, בשעה שהניתוח הממשי על הארץ לסיבת הנפילה - תואם גם עולם רוחני שמתברר מדברי נביאים. כאשר לדוגמה טוענים כי השדר הא-לוהי קורא לנו לשמור שבת, שכן מאורעות שמחת תורה אירעו בגלל חילולה - אין מדובר בקשר זה. שכן אמנם, כאמור, גם שבת נמצאת בדברי נביאים ועל אחת כמה וכמה בדברי התורה, ואי-שמירת קדושת יום טוב אסורה על פי התורה, אולם קשה לראות בכך בסיס על הקרקע, לקבוע שזו סיבה היסטורית-ריאלית למאורעות שמחת תורה. לעומת זאת, ישנם קשרים רבים, שהם גם היסטוריים וגם רוחניים, ומתאימים מאוד לדברי הנבואה.

שוו אפוא בנפשכם, כי חלק מהתיקון שהיינו מתמקדים בו - היה תר אחרי תשובה לשאלה: מהו אותו תיקון העולה מתוך המציאות מחד גיסא, ומעקבות דברי הנביאים מאידך גיסא? ולאחר שהיינו אוחזים בקצה החוט שנראה בעינינו - על פיו היינו פועלים על מנת לשנות את עצמנו במה שפתחנו את עצמנו לשמוע מתוך המציאות. וכאמור לעיל - בלי לקבוע נחרצות שום דבר, בלי להטיל חובה על אחרים אלא לכוון את הדברים לתיקון עצמי, והכל בחיפוש פנימי ולא בהטלת אשמה ואחריות על אחרים.

בתוך עמי אנכי יושבת, ודברים בכיוון זה עולים ממקומות שונים. שיבה לענווה ולצניעות על גבורתנו ועוצמתנו וידעתנו הכל. זו כנראה אחת הסיבות לנפילה, שיש בה תערובת של כשל רוחני בתחום הגאווה, וחוסר מקצועיות בצד הממשי

של הדברים. ההסתמכות על עצמנו, הזלזול שיש בנו באויב שנמצא לפנינו, תחושת הביטחון המתעצמת בלי לחוש בעוצמות הסכנות שאנו שרויים בתוכן - כל אלה תובעים תיקון גם על הארץ וגם בשמיים. אפשר שבשל כך קרואים אנו להתבונן בראי, ולשאול - האם גם אנחנו בעולמנו הדתי והרוחני מוצאים את עצמנו ללא הקשבה, בתחושה של יודעי כל וודאות מוחלטת, זלזול בתפישות אחרות שאנו עומדים מולם ואי-הערכת כוחן וסכנתן? ואת זאת אנו חייבים לרחוץ ולזכך קודם שאנו באים בשערי תפילה.

ואפשר כי התיקון צריך להיות בנתיב החיבור שבאומה, לא רק בשפה של אהבת ישראל ומתק האחדות, כי אם גם ביכולת העמוקה להכיר במה שאחדות זו תובעת: הכרה מסוימת באמיתות שנמצאות בצד השני, צמצום חלוקת העולם ל"רעים" ול"טובים" ומלחמת בני האור בבני החושך וכדו'. חשוב להדגיש כי אין כוונתי רק ליחסים שבין ימין ושמאל במובן הפוליטי ובמובן הדתי, כי אם גם תיקון ההתייחסות בתוך "ימין" ובתוך ה"שמאל", שלעתים מזומנות הפערים שם והקרעים שם גדולים יותר מאשר "בין המחנות".

גם כאן, מדובר בעולם שמחבר ראייה ריאלית של סדק מתרחב והולך שכנראה התפרש על ידי אויבינו כחולשה גדולה, שחובר אל עולם רוחני עמוק. די לנו אם נזכיר את דברי הנביא: "אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ דְבָרוֹ אָמֵת אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ אָמֵת וּמְשִׁפֵּט שְׁלוֹם שְׁפָטוּ בְּשִׁעְרֵיכֶם: וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ אֵל תַּחֲשְׁבוּ בְּלִבְכֶם וּשְׁבַעַת שֶׁקֶר אֵל תִּתְּהוּבוּ כִּי אֶת כָּל אֵלֶּה אֲשֶׁר שָׁנְאַתִּי נְאֻם ה' (זכריה ח, טז-יז), ולעמת אותם עם המציאות בחודשים שלפני שמחת תורה, כדי לקשור בין מה שהתרחש על הארץ ובין תביעות שמיים.

מאיך גיסא, האם אפשר שצריך לתקן את נבואות החורבן והזעם, ואת הדברים הקשים שהתברר שאין הם נכונים, ועם אחד אנחנו, ושותפות עמוקה קיימת בתוכנו, ודי לנו לפחד מפני המאבקים?

אפשר כי גם יחסינו לשלטון צריך בדיקה וכוונון. סביר להניח כי גם להתנהלות השלטונית יש משקל משמעותי בתהום אליה נפלנו, וגם כאן חוברים הדברים ומקושרים בין העולם הריאלי ובין העולם הרוחני. האמנם השלטון שכל אחד מאתנו תומך בו לפי שיטתו - מילא את חובתו כרועה עם ישראל, ולא נפל ב"את הנחלות לא חזקתם ואת החולה לא רפאתם ולנשברת לא חבשבתם ואת הנדחת לא השבתם ואת האבדת לא בקשפתם..." (יחזקאל לד, ד)? האם אפשר שמא התקיים בנו מה שהזהיר הנביא, האם חס ושלום התקיים בנו "שָׁמְעוּ נָא זֹאת רְאֵשֵׁי בַּיִת יַעֲקֹב וְקִצְיָנֵי בַּיִת יִשְׂרָאֵל

הַמִּתְעַבִּים מִשְׁפָּט וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יַעֲקֹטוּ: בְּנֵה צִיּוֹן בְּדָמִים וַיְרוּשָׁלַם בְּעוֹלָה: רְאֵי הַיְשָׁרָה בְּשִׁחַד יִשְׁפֹּטוּ וְכֹהֲנֵיהָ בְּמַחִיר יִרוּ וַיִּבְיְאֵיהָ בְּכֶסֶף יִקְסְמוּ וְעַל ה' יִשְׁעֵנוּ לֵאמֹר הַלּוֹא ה' בְּקִרְבָּנוּ לֹא תָבוֹא עָלֵינוּ רָעָה" (מיכה ג, ט-יא)? ובהתאמה לזמנינו - עד כמה יושרת המנהיגות מהווה קריטריון שאנו מתחשבים בו בשעה שאנו עושים את בחירותינו?

לא הרי זה כהרי זה. הצד השווה שבהם שאין עמנו נביא שיבשר לנו את דבר ה', הצד השווה שבהם שכולן אפשרויות, הצד השווה שבהן שמדובר בשינוי סדר עבודה ה' וזעקה בעת צרה - תיקון קודם לתפילה, וצדק קודם לקורבנות, וחסד קודם לצומות.

היכן אפוא הטלטלה?

והלוא דברים הכתובים למעלה לכאורה אינם חדשים, ולמעשה הם מהווים המשך לתפישת עולם עקבית ושיטתית כבר שנים רבות שנראית בעיני ככונה. ואם כן, האם הם לא מעידים על נפילה צפויה בבור הקיבעון, וראיית השבר והסער כהוכחה לכך שצדקנו?

זוהי שאלה אישית הנוגעת לכל אחד. באופן אישי, חלק מהטלטלה שמלחמה זו מעוררת בי - אינו קשור כלל לדברים דלעיל, כי אם לשאלת צלם א-לוהים שבאדם שהתגלה כניתן להשחתה, המאבק ברוע ללא פשרות וללא ציפייה ממנו לתיקון, ועוד. אך גם בנושאים אלו - חלק מהשאלות הן קיומיות מאוד, ובעיקר על טיב הפעולה הציבורית. לא ארחיב כי הדברים דלעיל אינם עוסקים בי, והם כתובים בצורה כללית, רק אציין כי בהחלט אפשר שהמלחמה תביא גם להעצמת ההתמדה בדברים שנאמנותי נתונה להם, אך גם לשינוי בדרכי ההתנהלות הנובעים מרצון לשמוע את דבר ה'.

שכן יכול אדם להחזיק בעמדה מסוימת ולדבוק בה, אך לא להילחץ חושים ולפעול כדי לממש אותה. כבר משליחותו של משה רבינו אנו למדים כי אף שבוודאי רצה שעם ישראל ייגאל - הוא לא רצה, במעמד הסנה, להיות זה שנשלח להוביל את הגאולה הזו. זו דוגמה אחת מני רבות, למצבים שהם הטלטלה אינה חייבת להיות בעמדות, כי אם בנכונות לממש אותן, לשלם את מחירן, ולהופיע אותן במציאות. ואפשר שהטלטלה אינה בכיוון אלא בעוצמה, אינה במהות אלא בטיב השית, אינה בעמדות אלא בנכונות להתמסר לבנייתן.

ימצא כל אחד את מקומו בתנועה רוחנית זו. תקבע כל קהילה את מה שנראה בעיניה נכון לתקן. תאזין כל אוזן בדרכה לדבר ה' העולה מתוך המציאות ודברי הנבואה

כאחד. עיקר הדברים הוא הסדר הראוי. לעולם יקבל אדם על עצמו את חובת התיקון קודם שהוא פונה לריבונו של עולם בבקשת עזרה. לעולם נקדים תיקון לתפילה, ושינוי דרך לעצרת בכותל.

תפילה לעני כי יעטוף

שוו בנפשכם כי לאחר מכן היינו באים בשערי התפילה והצום, העצרת והקורבנות האישיים, נדרים בעת צרה ותקיעה בשופרות. אין אנו יודעים את סוד קבלת התפילות שלנו על ידי ריבונו של עולם, ואין אנו מעיינים בתפילותינו בדרך המביאה לידי כאב לב. גם בהן יש לנו עבודה של ממש, כדי שלא יקויים בנו "בְּפִי וּבְשִׁפְתָי כְּבָדוֹנִי וְלִבִּי רַחֵק מִמְּנִי וְיָתֵהּ יִרְאֶתֶם אֶתִּי מִצְּנוֹת אֲנָשִׁים מִלְמַדָּה" (ישעיה כט, יג), ועלינו האתגר לשמור אותה רעננה וכנה, מכוונת ומדויקת. ועוד חזון למועד.